

14. Razyhryayev O. Organizacja Komendy Wojewódzkiej oraz Komend Powiatowych Policji Państwowej w województwie wołyńskim w latach 1921–1939 / O. Razyhryayev // Rocznik Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów. – 2010. – Т. 6. – S. 78–93.
15. Держархів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 1, оп. 5, спр. 4956.
16. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 4, спр. 1531.
17. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 673, оп. 1, спр. 6.
18. Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), zesp. 2009, sygn. 7.
19. AAN. – zesp. 349. – sygn. 41.
20. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 2609.
21. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 5, спр. 395.
22. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 4, спр. 892.
23. Держархів Волинської обл. ф. 1, оп. 1, спр. 2929.
24. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 4, спр. 1426.
25. Razyhryayev O. Organizacja i funkcjonowanie służby śledczej na Wołyniu w dwudziestoleciu międzywojennym. Cz. 2. Lata 1927–1939 / O. Razyhryayev // Przegląd Policyjny. – 2010. – № 3 (99). – S. 61–78.
26. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7874.
27. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7319.
28. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7306.
29. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 883.
30. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7867.
31. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7874.
32. Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 2043.
33. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7206.
34. Держархів Волинської обл., ф. 477, оп. 1, спр. 3.
35. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7818.
36. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7239.
37. Snyder T. Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę / Timothy Snyder. – Kraków : Znak, 2008. – 344 s.
38. AAN, zesp. 349 (dopływy), sygn. 1222.
40. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7229.
41. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 7239.
42. Дарованець О. Репресивна політика польської влади щодо УВО та ОУН на Волині (1920–1939 рр.) / О. Дарованець // Реабілітовані історією. Рівненська область. – Рівне : ВАТ «Рівнен. друк.», 2006. – С. 297–334.
43. Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 8086.

Марта Гавришко

Ставлення УНДО до польсько-німецьких відносин у переддень війни (березень–серпень 1939 р.)

У статті простежено уявлення, оцінки і ставлення представників УНДО до польсько-німецьких відносин у період між чехословацькою кризою і початком війни у вересні 1939 р. Особливу увагу присвячено аналізу ролі українського питання у відносинах між Польщею і Третім Рейхом, а також відображення цього в політичній думці націонал-демократів.

Ключові слова: Третій Рейх, Адольф Гітлер, Польща, Галичина, українське питання, УНДО.

Гавришко Марта. Польско-немецкие отношения в предсталии УНДО накануне войны (март–август 1939 г.). В статье прослежены представление, оценки и видение представителей УНДО польско-немецких отношений в период между чехословацким кризисом и началом войны в сентябре 1939 г. Особое внимание уделено анализу роли украинского вопроса в отношениях между Польшей и Третьим Рейхом, а также отображение этого в политической мысли национал-демократов.

Ключевые слова: Третий Рейх, Адольф Гитлер, Польша, Галичина, украинский вопрос, УНДО.

Havrushko Marta. Polish-German Relations in the Presentation of UNDO (from March Until September 1939). The article deals with the vision, opinions and attitude of the UNDO leaders concerning the German-Polish relations from the Czechoslovak crisis until the beginning of the war on 1 September 1939. The special attention is paid to the analysis of the role of the Ukrainian question in relationships between Poland and the Third Reich, likewise this reflection in the political opinion of national-democratic politicians in Halychyna.

Key words: Third Reich, Adolf Hitler, Poland, Halychyna, Ukrainian question, UNDO.

Незважаючи на втрату власної державності, а відтак і можливості виступати вагомим суб'єктом міждержавних відносин, українці у міжвоєнний час продовжували тримати руку на пульсі міжнародних подій, будучи переконаними, що повоєнний мирний порядок через ряд внутрішніх суперечностей недовговічний. Особливі погляди великої частини українського громадянства спрямовувались у бік держав ревізіоністського блоку, найпотужнішою силою в якому була Німеччина. Означене зацікавлення підсилювалось усвідомленням факту, що ця країна була не просто сусідкою Речі Посполитої, до складу якої входила на той час найчисельніша українська національна меншина в Західній Україні, а й тим, що між Польщею і Німеччиною існував ряд конфліктів, породжених територіальними питаннями. Адже, згідно з Версальським договором від 28 червня 1919 р., від Німеччини до складу Речі Посполитої відійшли Познань, частини Верхньої Сілезії, Померанії та Східної Пруссії з так званим Поморським коридором, який розділяв Західну і Східну Пруссії. Із встановленням нацистської диктатури в Німеччині у 1933 р. її територіальні претензії набули нового звучання, зважаючи на ревізіоністську програму націонал-соціалізму. Відтак, пильне стеження української громадськості за розвитком польсько-німецьких відносин у 1930-х рр. стало для українців не просто частиною аналізу міжнародних відносин того часу, адже їхній розвиток потенційно актуалізував українське питання, особливо у випадку воєнного конфлікту.

Окремі аспекти цього питання вже ставали предметом дослідження українських і польських науковців. Найбільшу цінність у цьому контексті мають праці М. Швагуляка, який розглядає місце української проблеми у міжнародній політиці міжвоєнного періоду, звертаючи особливу увагу на роль Німеччини в зовнішньополітичних концепціях і розрахунках українських політичних середовищ [41–44]. Однак бракує наукових розвідок, які б виокремлювали ставлення найбільшої політичної партії Західної України – Українського національно-демократичного об'єднання – до розвитку німецько-польських відносин весною–літом 1939 р.

Метою статті є охарактеризувати уявлення, оцінки і ставлення представників УНДО до відносин між Польщею і Німеччиною від моменту розчленування Чехословаччини у березні до вибуху війни у вересні 1939 р.

Представники УНДО оцінювали німецько-польські відносини в широкому контексті міжнародних подій. Відтак, аналізуючи перебіг і наслідки чехословацької кризи, очевидними стали два висновки. Перший полягав у тому, що Захід не готовий до активного протистояння Німеччині, що вилилось у так звану політику умиротворення агресора. Другий висновок стосувався оцінки закордонної політики Третього Рейху, яка ставала більш жорсткою, про що свідчила, зокрема, окупація німецькими військами території Чехії 15 березня 1939 р. З цього приводу «Національна політика» писала, що «Гітлер знівечив теж засаду будівництва Європи на національному принципі і започаткував, чи радше відновив період німецького чисто територіального імперіялізму» [28].

Негативна оцінка позиції Третього Рейху щодо Чехословаччини з боку українських ліберальних кіл підсилювалась прикрим враженням від окупації Угорщиною території Підкарпатської Русі. Дотепер вважалось, що Німеччина є своєрідним протектором Закарпаття і зацікавлена в розбудові на цій території державних структур. Однак політичні реалії перекресли ці ілюзії і наводили на думку, що офіційний Берлін безпосередньо причетний до ліквідації Карпатської України. Адже, як тільки угорські війська вступили на українську територію, президент Августин Волошин надіслав телеграму МЗС Німеччини, вимагаючи дипломатичного втручання проти інвазії [11, 209]. У відповідь статс-секретар німецького МЗС Ернст фон Вайцеккер рекомендував не чинити опору, позаяк Райх не може взяти Карпатську Україну під свій протекторат [52, 237].

Своє обурення таким поворотом подій представники УНДО висловлювали у приватних розмовах, на політичних зібраннях, а також у пресі. Зокрема, редактор «Діла» Іван Кедрин виражав жаль стосовно того, що Третій Рейх дозволив кровопролиття на українській землі [12; 14], і переконував, що українці «переплутали поняття тактики (гри) і політики (цілі)», оцінюючи німецькі дії в україн-

ському питанні [13]. У зв'язку з цим Володимир Кузьмович на одному із засідань спільного координаційного органу кількох політичних партій Галичини – Контактного комітету – наголошував на краху «німецької орієнтації» в українському суспільстві [40, 8].

Отож, після чехословацької кризи націонал-демократи почали висловлювати реалістичніші погляди на німецьку закордонну політику. Чільне місце в їхньому політичному лексиконі зайняло слово «війна». Сподівання на те, що Гітлер задовольниться територіями анексованої ще у 1938 р. Австрії, а також новоприєднаної Чехії як територіальним надбанням Рейху, здавались багатьом наївними. Тим паче, що протягом березня 1939 р. Гітлер святкував кілька нових дипломатичних успіхів. 23 березня 1939 р. було підписано німецько-румунський торговельний договір, який українські ендеки розглядали як частину реалізації плану повного економічного опанування Балканського регіону. Така стратегія, на їхню думку, уможлиблювала доступ Німеччини до сировини та ринків збуту товарів, зокрема, до румунських нафти, заліза і збіжжя [31; 38].

Ще одним об'єктом німецької експансіоністської політики у той час стало портове місто Клайпеда (Мемель), яке після Першої світової війни перейшло від Німеччини до Литви. 20 березня 1939 р. голова німецької дипломатії Йоахим фон Ріббентроп надіслав до МЗС у Каунасі ультиматум із вимогою приєднати цю територію до Німеччини, що нібито було виявом «прагнень» німецької національної меншини цього регіону. Литва прийняла ультиматум, внаслідок чого Німеччина ввела свої війська у цей портовий регіон [58, 359]. Оцінюючи наслідки цієї події, українська преса зазначала, що Німеччина таким чином втягнула Литву в орбіту своєї закордонної політики [26].

Та головною інтригою у круговерті німецьких акцій на міжнародній арені для української громадськості залишалось питання Польщі. Станом на березень 1939 р. магістральну лінію відносин між Німеччиною і Польщею визначала декларація про ненапад від 26 січня 1934 р., укладена строком на 10 років. Утім, ні в час її підписання, ні тим паче тепер українські націонал-демократи не вірили у те, що вона вирішує усі суперечності між цими державами, особливо територіальні, позаяк не містить гарантій східних кордонів Речі Посполитої. Також українці володіли інформацією про те, що німецька сторона висунула Варшаві ряд пропозицій, які заторкують статус Данцига (Гданська). Зокрема, йшлося про повернення цього портового міста до складу Рейху, а також можливість побудови екстериторіальної залізниці у Польщі, яка б сполучала Східну і Західну Пруссії. Стратегічною ж метою Гітлера було залучення Речі Посполитої до Антиконтинентального пакту. Вперше ці пропозиції було озвучено польській стороні 24 жовтня 1938 р. 21 березня 1939 р. Й. Ріббентроп вкотре запропонував ці ідеї польському послові у Берліні Юзефові Ліпському, натякаючи на те, що у випадку згоди буде знайдено можливість підпорядкувати українську проблему польському інтересові [57, 345]. Надалі керівництво Речі Посполитої трактувало німецькі пропозиції без особливого ентузіазму, зробивши їх предметом тривалих переговорів обох сторін, які безперечно викликали жвавий інтерес в українській громадськості. Член УНДО Іван Німчук згадував, що в редакції «Діла» вже з березня 1939 р. почали прораховувати різні варіанти розвитку міжнародної ситуації, зокрема, в разі нападу Німеччини на Польщу [32, 6]. Однак характерною ознакою національно-демократичної думки у березні 1939 р. було сподівання на залагодження цих суперечностей мирним шляхом. Адже доволі переконливим виглядало припущення, що жоден із суб'єктів переговорів не бажає розв'язання війни з цього приводу. Ситуація зазнала деяких змін 31 березня, коли прем'єр-міністр Великобританії Невіл Чемберлен заявив у польському парламенті про допомогу Польщі у випадку німецької агресії. Все це, на думку І. Кедрина, дозволяло польському урядові й надалі лавірувати між Берліном і Москвою, не погоджуючись на приєднання до жодного військово-політичного блоку, особливо до антиконтинентального [15]. Однак декларацію Чемберлена діячі УНДО сприймали як своєрідний переворот у міжнародній політиці, адже подібних запевнень уряд Великобританії не давав ні Чехословаччині, ні Литві. Отже, висновкували націонал-демократи, Англія вже не сприймає Гітлера як фанатичного німецького націоналіста, об'єднувача нації, лише як імперіаліста [1]. Промова англійського прем'єра вилілась у підписання 6 квітня в Лондоні відповідного польсько-британського договору про гарантії взаємної допомоги на випадок агресії проти однієї з країн з боку Німеччини [9, 489]. Все це посилювало побоювання українців щодо назрівання нового воєнного конфлікту в Європі.

Утім, характерною особливістю української національно-демократичної думки того часу, як також усього періоду весни–літа 1939 р., стало недооцінювання реальної загрози Німеччини та неможливість передбачити її подальші дії на міжнародній шахівниці. Незважаючи на тривалу і виснажливу

«гру нервів» у Європі, як її називала українська і закордонна публіцистика того часу, в УНДО до останнього не вірили у можливість війни Третього Рейху з країнами Заходу, до яких зачисляли і Польщу. Першим аргументом на користь цієї думки був постулат про неготовність країн Європи до війни [33]. Другий походив від концепції нацистського «лебенсрауму», що передбачав здобуття нових земель і ринків збуту на просторах Радянського Союзу, а не на Заході, тим паче у Польщі [17]. З цього випливало, як вважали націонал-демократи, що справа Данцигу і Поморського коридору є для Німеччини лише приводом тиску на Річ Посполиту з метою її залучення до Антиконтинентального блоку, аби продовжити реалізацію накресленого у «Майн Кампф» плану походу на Схід [30]. Третій аргумент апелював до «здорового глузду» як націоналістичних держав (Німеччини, Італії), так і західних демократій, спільною платформою для яких був антикомунізм. Позаяк, війна у самій Європі, вважали націонал-демократи, буде вигідною тільки Радянському Союзу, який, як припускали, займе вигідну вичікувальну позицію і отримає найбільше користі після виснаження усіх сторін еventуального воєнного конфлікту [21; 16].

Скептицизму щодо реальності «воєнних альянтів» у Європі додавала також добре продумана пропагандистська політика Третього Рейху, яка маскувала справжні його цілі. Публічно А. Гітлер продовжував декларувати мирні наміри. Зокрема, одразу після заяви Чемберлена, 1 квітня, виступаючи на урочистостях у Вільгельмсхофе з нагоди випробування броненосця «Тірпіц», німецький канцлер наголосив, що його країна не хоче війни, а наступний вересневий партійний з'їзд у Нюрнбергу буде названий «З'їздом миру». Разом з тим, він окреслив дії Великобританії щодо Німеччини як «політику оточення», до якої вона прагне залучити Польщу, акцентуючи на тому, що Лондон не повинен вмішуватись у справи «німецького життєвого простору», так само як Берлін не цікавиться інтересами Великобританії у Палестині [57, 350]. Розглядаючи ці події, націонал-демократи констатували, що Німеччина не бачила в діях Польщі агресивних намірів, тому вся риторика фюрера у польському питанні насправді адресувалась виключно Великобританії [39, 18].

Утім, у той самий час А. Гітлер остаточно зробив висновок, що не зможе залучити Польщу до системи створених нею союзів, а також розраховувати на те, що Польща забезпечить тил Німеччині уздовж східного кордону за умов планованої операції на Заході [56, 435]. Відтак, 3 квітня керівник Верховного головнокомандування Вермахту генерал Вільгельм Кейтель видав директиву про підготовку збройних сил до воєнної кампанії у 1939–1940 рр., який включав операцію проти Польщі. 11 квітня фюрер підписав план нападу на Річ Посполиту під назвою «Вайс» [8, 66–68].

Не маючи достовірних відомостей про приготування Німеччини до війни і керуючись політичними заявами вищих партійних чинів Третього Рейху, українська громадська думка блукала манівцями припущень, причому часто піддавалась впливу нацистської пропаганди. Про це, зокрема, свідчить стаття німецького кореспондента газети «Діло», члена УНДО Романа Голіяна, який вивчаючи політичні настрої німців у квітні 1939 р., не бачив у них агресії, висновкуючи, що атмосферу неспокою і небезпеки нагнітає саме Велика Британія. Відтак, висловлював впевненість, «коли Англія даліше гратиме роль промотора т. зв. оборонного бльоку держав у Європі, так коли Німеччині та Італії не вдасться перешкодити створенню такого бльоку – до вибуху війни прийти мусить!» [7].

Наступна миролюбна промова А. Гітлера призначена «для експорту» з метою заспокоїти міжнародну громадську думку прозвучала 28 квітня у стінах Райхстагу. У ній він повторив висловлені ще на початку квітня головні ідеї щодо Великобританії, наголошуючи, що в таких умовах змушений розірвати англо-німецьку угоду про морське озброєння від 1935 р. і денонсувати німецько-польську декларацію про ненапад 1934 р. [54, 257]. Водночас, дотримуючись стратегії маскування справжніх зовнішньополітичних намірів, А. Гітлер не висловлював на адресу Польщі гострих звинувачень, крім того виявляв підкреслене бажання «вічного миру» з Англією та порозуміння із Францією. Відтак, двоякий характер промови німецького канцлера вкотре спантеличив українську суспільність. Так, «Діло» писало, що денонсація пакту не є «трагедією», Гітлер не спалив мостів до порозуміння між Польщею і Німеччиною, що цілком може наступити найближчим часом [18]. Згодом у своїх спогадах І. Кедрин писав, що слухаючи промову Гітлера, «зробив теж ту помилку, що не вірив у вибух війни» [24, 294].

Подібні ілюзії живила і відповідна промова міністра закордонних справ Речі Посполитої Юзефа Бека у Сеймі 5 травня 1939 р. Свою доповідь керівник польської дипломатії будував навколо поняття «честь», відкидаючи вимоги А. Гітлера і заявляючи про суверенність державної території Польщі. З

огляду на доволі спокійний тон Ю. Бека, преса націонал-демократів писала: «Ми, українці, бажали б собі, щоб та промова вплинула корисно для мира, а не для війни» [19].

Однак, у той час, коли велика частина українських ліберальних кіл плекала ілюзії щодо можливого мирного порозуміння між Польщею і Німеччиною, А. Гітлер повідомляв найвище партійне і військово-керівництво своєї країни про рішення завдати збройний удар по Польщі у найближчий період, наголошуючи, що йдеться про «розширення нашого життєвого простору на сході». Це сталося на спеціальній нараді у канцелярії фюрера 23 травня 1939 р. [55, 691].

Ставлення українців до німецької закордонної політики того часу значна частина польської суспільності розглядала як частину української національної проблеми у Польщі. З часу приходу А. Гітлера до влади у Німеччині в січні 1933 р. українці змушені були захищатись перед звинуваченнями у германофільстві. Тепер же демонстрацію з боку українського громадянства небажання воєнного конфлікту між Річчю Посполитою та Німеччиною велика частина польських політиків і публіцистів сприймала як непрямий доказ симпатії українців до німців. У своїх спогадах Степан Шухевич згадував, що перед війною «проти українців, як здогадних чи правдивих великих поклонників Німеччини, вся польська суспільність ставилася дуже вороже» [45, 600]. Відтак, сторінки пресових органів лібералів у березні–серпні 1939 р. стали плацдармом для відповідної полеміки з польською стороною, представленою, зокрема, часописами «Слово Народове», «Нурт», «Дзєннік Польські» [22]. Пояснюючи необґрунтованість таких закидів, представники УНДО стверджували, що сумна для українців розв'язка питання Карпатської України перекреслила будь-які симпатії до Німеччини. Актуальними стали і публікації в українській періодиці уривків «Майн Кампф», де йшлося про Східну Європу як майбутній німецький «життєвий простір», про градацію народів, про вищість арійської раси. Все це спонукало до висновків, що українська громадськість не досить уважно простудіювала ідеологічну працю Гітлера, в якій є відповідь на ряд ключових питань щодо інтересів Німеччини на Сході Європи [3]. Подібну думку озвучив і посол від УНДО Володимир Целевич в інтерв'ю варшавському кореспондентові американської газети «Юнайтед Прес» на початку травня 1939 р., яке було опубліковане під характерним заголовком: «Пронімецькі настрої українців належать до минулого» [10]. Це викликало і відповідну реакцію німецької сторони. Один із працівників німецького консульства у Львові у розмові з членом Фронту національної єдності Сильвестром Герасимовичем, порушуючи тему згаданої публікації, наголосив, що слід поборювати такі настрої в українському суспільстві [48, 112–113]. Однак, за повідомленням Ю. Ліпського, у червні 1939 р. Р. Голян під час зустрічі з прес-аташе польського посольства у Берліні вкотре повторив думку, що Берлін «зрадив українців у справі Карпатської України», тому орієнтація на Німеччину цілковито виключена [47, 223].

Офіційне ж становище УНДО у цьому питанні було проголошене на засіданні Центрального Комітету партії 22 квітня 1939 р. вустами її голови Василя Мудрого. Оцінюючи складність німецько-польських відносин, а також посилення напруги між поляками та українцями, доповідач наголосив, що українська національна політика відкидає всяке обвинувачення у німецьких інспіраціях. На закінчення ствердно сказав: «Свої громадянські обов'язки супроти Держави будемо виконувати як досі виконували» [35]. У таємному звіті Міністерства внутрішніх справ Польщі про ситуацію в Галичині за період 20–27 квітня 1939 р. зазначалось, що неможливість орієнтації на Німеччину В. Мудрий обґрунтовував побоюванням «повторення справи Закарпаття» [50, 14]. У середині липня керівник УНДО вкотре підняв це питання на засіданні Повітового Комітету партії в Коломиї за участю його голови Володимира Кобринського, наголошуючи, що у випадку воєнного конфлікту між Польщею та Німеччиною українці мають стати на бік першої [49, 174].

Позиція УНДО у ставленні до Німеччини не зазнала кардинальних змін до початку її польської кампанії у вересні 1939 р. Офіціоз УНДО писав: «Ніякої помочі нівчому українство від німців не сподівається. Українське германофільство не є об'єктивно більше, ніж українське франкофільство, англофільство і взагалі всяке «фільство» [5]. Влітку через поширення чуток про те, що Німеччина намагається з допомогою Організації Українських Націоналістів підняти повстання у Галичині, використавши це як привід для вступу німецьких військ на цю територію, УНДО ініціювало заклики до української громадськості не піддаватись інсинуаціям «чужих агентур» і покладатись виключно на «власні сили» [2; 46].

Тим часом, протягом червня–липня 1939 р. дипломатичні відносини між Берліном і Варшавою практично припинились, а в міжнародній політиці панував стан невизначеності, що породжував

найрізноманітніші припущення і домисли українських націонал-демократів, які все ж відзначалися надією на уникнення війни на території Європи. Разом з тим, набули поширення чутки про німецько-радянські переговори. Приводом для їхнього початку стала промова А. Гітлера у Райхстазі 28 квітня 1939 р. Націонал-демократи звернули увагу на відсутність у ній традиційних погроз у бік СРСР, однак не виробили однозначної точки зору з цього приводу. Так, «Діло» назвало це звичайною «мовчанкою, що попереджує тим голосніше бурю» [34]. Натомість «Національна Політика» вбачала у ній можливість повернення Німеччини до «слідів старого Бісмарка», тобто угоди з СРСР [29]. Із щоденникових нотаток редактора часопису «Нова зоря» Осипа Назарука дізнаємось, що це питання було предметом широкого обговорення на засіданні Контактного комітету 8 травня 1939 р. Автор записав, що присутні погодились із припущенням про можливий німецько-радянський союз [40, 22].

Попри це, у колі націонал-демократів у той час превалювала думка про неможливість порозуміння СРСР та Німеччини, зважаючи на глибину доктринальних суперечностей і всю попередню історію взаємин нацистського і сталінського урядів [20]. Окрім того, оцінюючи хід переговорів країн Заходу з СРСР, які тривали з квітня 1939 р., в середовищі УНДО висловлювали сумніви у їхній успішності, особливо зважаючи на чітку позицію Польщі в питанні недопуску радянських військ на свою територію. В підсумку, припускала частина націонал-демократів, Захід «дасть вільну руку» Гітлерові на Сході, а Польща, не підтримуючи цю агресію, залишиться, ймовірно, нейтральною країною. Одночасно В. Целевич, виступаючи у Варшаві в редакції часопису «Час» під час українсько-польської дискусії 7 червня 1939 р., висловив переконання, що СРСР найімовірніше не вступить у майбутню війну, якщо така вибухне [25].

Попри це, протягом травня–липня 1939 р. політична верхівка Німеччини та Радянського Союзу виношувала ідею зближення обох країн, проводячи численні дипломатичні переговори. 26 липня 1939 р. німецька сторона зробила першу серйозну спробу домовитись із Радянським Союзом. Повірений у справах СРСР у Берліні Г. Астахов провів переговори з представником МЗС Німеччини К. Шнурре. Сторони домовились продовжити переговори в Москві [37, 21–24]. 15 серпня під час зустрічі з німецьким послом Ф. Шуленбургом В. Молотов висунув ідею укладення договору про ненапад між СРСР та Німеччиною.

Світова та українська громадськість не була поінформована про хід радянсько-німецьких переговорів, що породжувало неоднозначні оцінки і суттєво ускладнювало передбачення еventуального розвитку подій. Коли 10 серпня до Москви вирушила об'єднана англо-французька військова місія, українці й надалі не брались робити однозначні висновки стосовно можливих домовленостей сторін, припускаючи, однак, що союз СРСР і Німеччини не виключений [6]. Ситуація значно прояснилася після підписання в Кремлі в ніч з 23 на 24 серпня 1939 р. радянсько-німецького пакту про ненапад.

Українська суспільність була вражена цим фактом. Націонал-демократи підкреслювали, що він є другим після мюнхенської кризи переконливим свідченням того, що Німеччина перейшла до експансіоністської політики, а «всі ідеологічні канони – це лише звичайні місячністичні декорації для реальної німецької політики, які розлетілися від одного подмуху вітру» [4]. Намагаючись передбачити домовленості сторін, часопис УНДО акцентував на тому, що пакт Ріббентропа–Молотова був не просто договором про ненапад, а військово-політичним союзом, ставками в якому могли бути «хвіба такі проекти, як розтрощення Англії, поділ впливами в Азії, доступ Совітів через Дарданелли до Середземного моря і тому подібне» [27]. Звідси випливало, що війна націоналістичних держав з демократичним Заходом, в тому числі і з Польщею, у такому випадку неминуха. Відтак, вважали націонал-демократи, розвіяно будь-які ілюзії на позитивне вирішення українського питання [23]. Не бракувало також побоювання щодо таємних пунктів угоди. Редактор «Бюлетеня польсько-українського» Володимир Бончковський згадував про реакцію українського політикуму на цей договір: «Вони одразу зрозуміли, може краще ніж поляки, що між СРСР і Німеччиною дійсно дійшло до порозуміння у справі поділу Польщі», причому Східна Галичина і Волинь мали відійти до СРСР» [53, 95]. У такій ситуації єдиним правильним рішенням, вважали націонал-демократи, була декларація підтримки польського уряду. Так, зокрема, вчинив Народний Комітет УНДО на своєму засіданні 24 серпня 1939 р. [36]. Така заява, як зазначалось у рефераті Відділу безпеки Міністерства внутрішніх справ, була наслідком «політичного отверезіння» і остаточного краху надій на сприяння Німеччини у вирішенні українського питання [51, 2].

Таким чином, протягом весни–літа 1939 р. українська національно-демократична думка стосовно німецько-польських відносин відзначалась мінливістю і неоднозначністю. Єдиним стійким переко-

нанням того часу стала впевненість у тому, що Німеччина після поділу Чехословаччини перейшла до відкритої агресивної політики, що загрожує не тільки Європі, а й усьому світові новими перетвореннями. Утім, значна частина представників УНДО не вірила у можливість вибуху війни між Польщею та Німеччиною, що пояснювалось зокрема, прихованою політикою Третього Райху, а також небажанням українців війни між державами осі та демократичним Заходом. Коли обриси німецько-радянського союзу стали більш чіткими, УНДО, на відміну від окремих політичних сил Західної України, зокрема, націоналістичних, вирішило підтримати Польщу, не плекаючи марних ілюзій на позитивну розв'язку українського питання з боку Німеччини.

Список використаних джерел та літератури

1. Англія у змагу з Німеччиною // Національна політика. – 1939. – Чис. 14. – 9 квіт.
2. Ведемо українську політику! // Національна політика. – 1939. – Чис. 31. – 13 серп.
3. Гаврилко А. Політичні канони твору «Mein Kampf» / А. Гаврилко // Діло. – 1939. – Чис. 81. – 9 квіт.
4. Гал. Мінхен і Москва / Гал. // Діло. – 1939. – Чис. 192. – 25 серп.
5. Германофільство й полонофільство // Національна політика. – 1939. – Чис. 29. – 30 лип.
6. Гл. Л. Чи дійде нарешті до англо-французько-совітського пакту? / Гл. Л. // Діло. – 1939. – Чис. 185. – 16 серп.
7. Голян Р. Чи швидко війна?! / Роман Голян // Діло. – 1939. – Чис. 89. – 21 квіт.
8. Документи і матеріали кануна второй мирової війни. 1937–1939. Т. 2. Январь–август 1939 г. / М-во иностр. дел СССР / редкол. : А. П. Бондаренко, И. Н. Земсков и др. – М. : Политиздат, 1981. – 414 с.
9. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
10. Заява посла Володимира Целевича // Діло. – 1939. – Чис. 114. – 21 трав.
11. Злепко Д. Українське питання у 1938–1939 роках і Третій Райх / Дмитро Злепко // Зап. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка. Т. 228 / [ред. тому Олег Купчинський]. – Львів : Вид-во Наук. т-ва ім. Т. Шевченка у Львові, 1994. – С. 249–307.
12. К. І. [Кедрин]. За що маємо жаль до німців? / І. К. [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 49. – 6 берез.
13. К. І. [Кедрин]. Тайна політика німців / І. К. [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 61. – 18 берез.
14. К. І. [Кедрин]. Мораль чи сила? / І. К. [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 68. – 25 берез.
15. К. І. [Кедрин]. Поголоски та факти / Ік [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 77. – 4 квітня.
16. Ік [Кедрин] Хто виграв би на теперішній війні / Ік [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 85. – 16 квіт.
17. Ік [Кедрин] «Raum und Boden» / Ік [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 86. – 18 квіт.
18. Ік [Кедрин] Промова Гітлера крізь варшавський головник / Ік [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 98. – 1 трав.
19. Ік [Кедрин] «Мир, але не за всяку ціну» / Ік [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 103. – 7 трав.
20. Ік [Кедрин] З Москвою чи без неї? / Ік [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 105. – 10 трав.
21. Ік [Кедрин] Чи ми хочемо війни / Ік [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 109. – 14 трав.
22. К. [Кедрин]. В чийому інтересі? / К. [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 169. – 28 лип.
23. К. І. [Кедрин]. Чи справді «нема» української справи / І. К. [Кедрин] // Діло. – 1939. – Чис. 199. – 2 верес.
24. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі / Іван Кедрин. – Нью-Йорк : Вид. кооператива «Червоної калини», 1976. – 724 с.
25. КТВ Українсько-польська дискусія у Варшаві / КТВ // Діло. – 1939. – Чис. 132. – 13 черв.
26. Між Німеччиною і Московією // Національна Політика. – 1939. – Чис. 13. – 2 квіт.
27. Московський пакт // Національна Політика. – 1939. – Чис. 34. – 3 верес.
28. Національна Політика. – 1939. – Чис. 12. – 26 берез.
29. Національна Політика. – 1939. – Чис. 17. – 7 трав.
30. Національна Політика. – 1939. – Чис. 18. – 14 трав.
31. Н-вич. Господарські справи Німеччини в нових умовах / Н-вич // Діло. – 1939. – Чис. 75. – 1 квіт.
32. Німчук І. 595 днів советським в'язнем / Іван Німчук. – Торонто, 1950. – 235 с.
33. Переборшені воєнні алярми // Діло. – 1939. – Чис. 70. – 27 берез.
34. Поки що мир врятований? // Діло. – 1939. – Чис. 99. – 3 трав.
35. Промова голови УНДО, посла Василя Мудрого, на засіданні ЦК УНДО // Діло. – 1939. – Чис. 93. – 26 квіт.
36. Резолюції Народного Комітету УНДО з 24 серпня 1939 р. // Національна Політика. – 1939. – Чис. 34. – 3 верес.
37. СССР–Германия: 1939 : док. и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. В 2 т. Т. 1 / сост. Ю. Фельштинский. – Вильнюс : Моксклас, 1989. – 127 с.
38. Хробак Г. Німецько-румунський торговий договір / Г. Хробак // Новий Час. – 1939. – Чис. 74. – 3 квіт.
39. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 344, оп. 1, спр. 123, 47 арк.

40. ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 46, 107 арк.
41. Швагуляк М. Позиція та участь українців у німецько-польській війні 1939 року / Михайло Швагуляк // Українсько-польські відносини під час Другої світової війни : матеріали IV Міжнар. семінару істориків. Т. 4 : Україна–Польща: важкі питання (Варшава, 8–10 жовт. 1998 р.). – Варшава : TYRSA, 1999. – С. 35–59.
42. Швагуляк М. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 року / Михайло Швагуляк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : міжвід. зб. наук. пр. Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України / [гол. ред. Я. Д. Ісаєвич]. – К. : Наук. думка, 1992. – Вип. 1. – С. 143–173.
43. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України напередодні Другої світової війни (3 історії Контактного комітету. 1937–1939 роки) / Михайло Швагуляк // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. Т. 228 / [ред. тому Олег Купчинський]. – Львів : Вид-во Наук. т-ва ім. Т. Шевченка у Львові, 1994. – С. 207–248.
44. Швагуляк М. Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938–1939) / Михайло Швагуляк // Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична / [відп. ред. М. Мудрий]. – Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. – Вип. 35–36. – С. 296–321.
45. Шухевич С. Моє життя. Спогади / Степан Шухевич. – Лондон : Вид. Укр. вид. спілки, 1991. – 619 с.
46. Що робити і що залишити // Національна політика. – 1939. – Чис. 18. – 14 трав.
47. Archiwum Akt Nowych (AAN), Ambasada RP w Berlinie, sygn. 388, 252 k.
48. AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3935, 179 k.
49. AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 972, 249 k.
50. AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 1085, 30 k.
51. AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 1280, 4 k.
52. Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918–1945. Serie D (1937–1945). Bd. 1–13 / hrsg. Hans Rothfels. Bd. 4. Die Nachwirkungen von München : Oktober 1938–März 1939. – Baden–Baden ; Bonn ; Göttingen : Keppler–Verl. ; Gebr. Hermes ; Vandenhoeck & Ruprecht, 1951. – 645 s.
53. Bączkowski W. O wschodnich problemach Polski : wybór pism / Włodzimierz Bączkowski ; [wyboru dokonali i wstępem opatrzyli Jacek Kłoczowski, Paweł Kowal]. – Kraków : Ośrodek Myśli Politycznej : «Księgarnia Akademicka», 2000. – 225 s.
54. Bloch Ch. Das Dritte Reich und die Welt : die deutsche Außenpolitik 1933–1945 / Charles Bloch ; [aus dem Franz. übert. von Wolfgang Kaiser. Dt. Ausg. hrsg. von Hans-Adolf Jacobsen und Klaus-Jürgen Müller ; mit einem vorw. von Hans-Adolf Jacobsen]. – Paderborn : Schöningh, 1992. – 445 S.
55. Evans R. The Third Reich in Power. 1933–1939 / Richard Evans. – New York : Penguin Books, 2005. – 941 p.
56. Kornat M. Polityka równowagi. 1934–1939: Polska między Wschodem a Zachodem / Marek Kornat. – Kraków : Wyd-wo Arcana, 2007. – 499 s.
57. Żerko S. Niemiecka polityka zagraniczna 1933–1939 / Stanisław Żerko. – Poznań : Instytut Zachodni, 2005. – 500 s.
58. Zgórnjak M. Litwa w ocenach wywiadu i w planach operacyjnych III Rzeszy / Marian Zgórnjak // Międzymorze. Polska i kraje Europy środkowo-wschodniej. XIX–XX wiek. – Warszawa : Instytut historii PAN, 1995. – S. 353–360.

Лілія Трофимович

Український аспект пакту Ріббентропа–Молотова

У статті проаналізовано таємний додатковий протокол до радянсько-німецького пакту про ненапад і виокремлено його український аспект. Висвітлено ставлення національно-патріотичних сил Західної України до порозуміння між Москвою та Берліном і невідворотного німецько-польського конфлікту.

Ключові слова: пакт Ріббентропа–Молотова, таємний додатковий протокол, українське та польське питання, західноукраїнські землі.

Трофимович Лілія. Украинский аспект пакта Риббентропа–Молотова. В статье проанализирован секретный дополнительный протокол к советско-германскому пакту о ненападении и выделен его украинский аспект. Освещено отношение национально-патриотических сил Западной Украины к соглашению между Москвой и Берлином и неизбежному германо-польскому конфликту.

Ключевые слова: пакт Риббентропа–Молотова, секретный дополнительный протокол, украинский и польский вопросы, западноукраинские земли.